

Bátori Anna
KOMPILÁCIÓS OLVASÁS

*Hivatkozások és keresőeszközök Paullus Wallaszky
historia literariájában*

I.

A historia literaria körébe tartozó változatos műfajú munkák, amelyek a 17. századtól kezdve, de különösen a 18. század elején komoly népszerűségnek örvendtek, az ismeretek újfajta, kritikai, ugyanakkor történetibb szemléletű rendszerezését tették lehetővé.¹ A német protestáns egyetemekről származó diszciplína magyar viszonylatban egyik legjelesebb képviselője, Paullus Wallaszky 1785-ben, majd bővítve 1808-ban jelentette meg latin nyelvű historia literariáját.² A *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria* egy olyan rendszerben képzeli el kora tudományosságát, melynek államközösségi paradigmába illeszkedő keretére egy századonként ismétlődő, különféle intézménytípusokból³ és különféle tudományterületekből álló⁴ struktúra épül rá.⁵

¹ Helmut ZEDELMAIER, „*Historia literaria*”: *Über den epistemologischen Ort des gelehrten Wissens in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, *Das Achtzehnte Jahrhundert*, (22)1998/1, 11–21. A magyar szakirodalomban a „historia litteraria” és a „historia literaria” írásmód egyaránt előfordul. Példa az előbbire: *Historia litteraria a XVIII. században*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, HEGEDŰS Béla, TÜSKÉS Gábor, BRETZ Annamária, Budapest, Universitas, 2006 (Irodalomtudomány és kritika. Tanulmányok). Utóbbira: MARGÓCSY István, *Az irodalomtörténeti hagyomány helyzete a XVIII. század második felében*, ItK, (88)1984/3, 291–308.

² Paullus WALLASZKY, *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria*, Budaë, Typ. Regiæ Universitatis Hungaricæ, 1808². Wallaszky nyomtatott munkái címlapján, csakúgy, mint magánleveleiben, a „Paullus” alakot használta, ezért én is így írom a nevét.

³ Ezek: mecénások, tudósok, akadémiák és középfokú iskolák, tudományos társaságok, könyvtárak és közgyűjtemények, könyvkiadók és könyvkereskedések, hírlapok.

⁴ Ezek: katolikus, evangélikus, református és unitárius szerzők, jogtudósok, orvosok, filozófusok és matematikusok, történettudósok, költők és filológusok.

⁵ Az államközösségi paradigmáról lásd: S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai: a nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Budapest, Balassi, 2005.

A tudományok historia literaria típusú rendszerezését azonban a 19. század első évtizedeiben újfajta értelmezési keretek váltották fel. Az átmenet tanulmányozásában segítséget jelent a 18. századot jellemző tudományos modell jellegzetességeinek ismerete, amely jellegzetességek leírására természetesen számos kísérlet történt, hogy most csak Tarnai Andor, Margócsy István és Tüskés Gábor munkáit említsem.⁶ E tanulmányok eredményei azonban kiegészítendőek, és részben újragondolandóak, minthogy a 18. század tudományos vilásképe nem feltétlenül írható le a 19. században keletkezett diszciplína, az irodalomtörténet-írás terminológiájával. Szükséges tehát valamiféle belső nézőpontot találni a 18. századi tudományos rendszer értelmezéséhez. Egy ilyen belső nézőpontú értelmezésnek pedig nemcsak a tudományok 18. századi önértelmezéseit kell figyelembe vennie, hanem a rendszer működésének alapjait jelentő hallgatólagos vagy implicit tudáselemeket is. A historia literaria esetében ilyen tudáselemnek tekintendő a középkori és a kora újkori írásos kultúra egészét jellemző kompiláció gyakorlata, amellyel kapcsolatban eddig leginkább a prédikációirodalom kapcsán folytak kutatások.⁷ Ezek mindenképpen megfontolandó módszertani példákkal szolgálnak, azonban nem teszik megkerülhetővé a kérdést, miként működött a kompiláció és az azt előfeltételező excerpálás technikája a 18. század tudományos irodalmában, egészen pontosan a historia literaria műfajai-ban.⁸

⁶ TARNAI Andor, *Tanulmányok a magyarországi historia litteraria történetéről*, Budapest, Universitas, 2004.; MARGÓCSY, *Az irodalomtörténeti hagyomány... i. m.*; TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Az irodalomtudomány és -kritika XVIII. századi történetéhez* = TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Sedes Musarum: neolatin irodalom, tudománytörténet és irodalomelmélet a kora újkori Magyarországon*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, 17–47.

⁷ BÁRCZI Ildikó, *Ars compilandi: a késő középkori prédikációs segédkönyvek forráshasználata*, Budapest, Universitas, 2007; MACZÁK Ibolya, *Elorzott szavak: szövegalkotás 17–18. századi prédikációkban*, [Szigetmonostor], WZ Könyvek, 2010. Míg az előbbi elsősorban a hivatkozások egykorú rendszerének modellezéséhez ad módszertani segítséget, utóbbi a strukturális elemzési lehetőségekre szolgáltat példákat.

⁸ Helmut ZEDELMAIER, *Lesetechniken: Die Praktiken der Lektüre in der Neuzeit = Die Praktiken der Gelehrsamkeit in der frühen Neuzeit*, szerk. Helmut ZEDELMAIER, Martin MULSOW, Tübingen, Max Niemeyer, 2001, 11–30, különösen: 19–25.

Dolgozatomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy hogyan következik a historia literaria tudományszemléletéből a kompilálás gyakorlata, valamint hogy miként érhető tetten e hallgatólagos tudás jelenléte Paullus Wallaszky historia literariájában, és végül, hogy miként rekonstruálható egy a kompilációt tekintetbe vevő olvasási mód.

II.

A historia literaria diszciplínájához sajátos kompiláció-fogalom társul. A német historia literaria kutató, Martin Gierl, a kompilációt a Thomasiustól származtatott eklektikus filozófiából vezeti le,⁹ melynek híve az egyetlen helyes filozófiát követő szekták filozófiájával (philosophia sectaria) ellentétben saját belátásának és ítéletének megfelelően több helyről válogathatja az igazságokat.¹⁰ Minthogy, ahogyan Paullus Wallaszky a *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria* első kiadásához írt előszóban írja a historia literaria művelésének hasznai kapcsán: „a tehetségük folytán kimagasló emberek életének és műveinek szemünkkel és szellemünkkel való szemlélésekor lassanként elhagyjuk a tekintélyek tiszteletére épülő előítéleteket”.¹¹ E modellben a kritikai gondolkodás előtérbe kerülését (mely egyúttal a filológiai kritika átértelmezését is maga után vonja),¹² éppen egy történeti típusú tudás

⁹ Martin GIERL, *Kompilation und die Produktion von Wissen im 18. Jahrhundert = Die Praktiken der Gelehrsamkeit in der frühen Neuzeit, i. m.*, 63–94.

¹⁰ Az eklekticizmus filozófiatörténeti szerepéről magyar nyelven: Wilhelm SCHMIDT-BIGGEMANN, *In nullius verba iurare magistri: Meddig ér el az eklekticizmus? = Uő, Teodicea és tények: a német felvilágosodás filozófiai profilja*, Budapest, L'Harmattan, Német–Magyar Filozófiai Társ., 2011 (A filozófia útjai), 205–222, különösen: 205–211.

¹¹ „Vitas Virorum ingenio, doctrinaque illustrium oculis animoque lustrantes non solum praeiudicium auctoritatis sensim exuimus [...]” WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, i. m., VIII.

¹² Sizzo LEHMANN-BRAUNS, *Neukonturierung und methodologische Reflexion der Wissenschaftsgeschichte: Heumanns Conspectus reipublicae litterariae als Lehrbuch der aufgeklärten Historia literaria = Historia literaria: Neuordnungen des Wissens im 17. und 18. Jahrhundert*, szerk. Frank GRUNERT, Friedrich VOLLHARDT, Berlin, Akademie Verlag, 2007, 129–160, különösen: 135–137.

teszi lehetővé, a historia literaria feladata pedig a már kritikailag felülvizsgált tudás terjesztése, illetve tudományos vita esetén a különböző álláspontok ismertetése.¹³ A historia literaria műfajai (monográfiák, lexikonok, enciklopédiák, bibliográfiák, biográfiák, recenziós újságok) így egyrészt vezérfonalul szolgálnak a tudomány világában, másrészt jelentős szerepük van a tudás szakterületi, területi és időbeli újraelosztásában.¹⁴ Mert, Wallaszky szavaival, „ahol elhanyagolják a Historia Litterariával való foglalkozást, ott a filozófusok a saját Arisztotelészüket, a jogtudósok Bartolusukat vagy valaki mást, a teológusok Tamásukat madarak módjára követik: ezzel szemben ahol a Historia Litterariát művelik, ott nem csupán a filozófusok, hanem a jogtudósok, historikusok, orvosok, filológusok, sőt még a teológusok is eklektikusak, és biztos tudásúak. A Historia Litteraria ugyanis az igazság fénye és a szellem szabadságának szülőanyja.”¹⁵

A kompiláció tehát a historia literaria keretein belül elsősorban a respublica literaria új eredményeinek terjesztését szolgáló eszköz. Ezen elméletek ismerete azonban korántsem tekinthető egyenlőnek a kompilációs technikák működésének ismeretével (vagy mikroszintű vizsgálatával).¹⁶ Hiszen éppen az eklekticizmus, a vélekedések és közhelyek (loci communes) különböző helyekről való összegyűjtése teszi lehetővé, hogy a tudományos ítéletek könnyen önálló, eredeti kontextusaiktól elszakadt toposzokká, vagy akár toposzrendszerekké válhassanak. Ezekben az esetekben,

Nem véletlen, hogy a helyes idézés, azaz a helyes szövegrészek idézésének módszereiről Thomasius is értekezett. Lásd Anthony GRAFTON, *A lábjegyzet: egy különös történet*, Budapest, L'Harmattan, Német–Magyar Filozófiai Társaság, 2011 (Historika), 24–25.

¹³ ZEDELMAIER, „*Historia literaria*”, *i. m.*, 17.

¹⁴ GIERL, *Kompilation*, *i. m.*

¹⁵ „Obseruatu haud indignum est, locis illis, quibus friget Studium Historiae Litterariae, Philosophos coeca fide suum Aristotelem, Iurisconsultos suum Bartolum aut alium; Theologos suum Thomam ouium ritu sequi: contra, ubi percolitur Historia Litteraria, non solum Philosophi, sed etiam Iurisconsulti, Historici, Medici, Philologi, immo et Theologi sunt [e]clecti[ci] [javítás az 1785-ös kiadás alapján – B. A.], et ex solido eruditi. Est enim Historia Litteraria lux veritatis, et mater libertatis ingeniorum.” WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, *i. m.*, VIII.

¹⁶ GIERL, *Kompilation*, *i. m.*, 94.

még ha használ is a szerző (kompilátor) hivatkozásokat, azok leginkább csupán magára a toposzrendszerre mutatnak rá.¹⁷

Az imént általam Wallaszkyknak tulajdonított sorok például szó szerint megtalálhatóak Christoph August Heumann *Conspectus Reipublicae Literariae* című művében.¹⁸ S bár minden okunk megvan feltételezni Wallaszky részéről a heumanni munka alapos ismeretét, hiszen az tankönyv volt a lipcsei egyetemen is, ahol szerzőnk disszertációját szerezte,¹⁹ mégis érdemes szemügyre venni az idézet kontextusát. Wallaszky ugyanis megjelölte az idézet forrását, a forrásszöveg bibliográfiai adatait közlő lábjegyzet azonban – a mai jegyzetelési gyakorlat alapján olvasva a szöveget – csupán a főszöveg egy állítására vonatkozik. A Heumannszövegátvételt tartalmazó sorok és az eredeti heumanni szöveghely összevetésével ellenben világossá válik, hogy a főszöveg tizenhat sora és a historia literariát az igazság fényével azonosító jegyzet-szöveg is a német szerző művének 1735-ös kiadásából került át az 1808-as *Conspectus*ba. A Heumanntól áttemelt szövegrészhez tartozó három lábjegyzet közül egyet ugyanis a főszöveggel együtt

¹⁷ Wilhelm SCHMIDT-BIGGEMANN, *In nullius verba iurare magistri, i. m.*, 208–209. Vö. a „közvetlen idézetek toposzszerű sokirányúságának tudatosítása”: BALOGH Piroska, *Egy lábjegyzet tanulságai: Burke esztétika- és társadalomelméletének hatása Szerdahely György Alajos aesthetica- és Schedius Lajos philokália-koncepciójára = Edmund Burke esztétikája és az európai felvilágosodás*, szerk. HORKAY HÖRCHER Ferenc, SZILÁGYI Márton, Budapest, Ráció, 2011, 173–192, 176.

¹⁸ Christoph August HEUMANN, *Conspectus reipublicae literariae sive via ad historiam literariam iuventuti studiosae*, Hanoverae, Foerster, 1735⁴. Első kiadása 1718-ban jelent meg, ezt követően egészen 1791-ig nyolc különböző kiadása volt. Lásd Martin GIERL, *Bauen an der festen Burg der Aufklärung: Historia literaria von Heumann bis Eichhorn und die Göttinger Universität als reale und fiktive Bibliothek = Bibliothek als Archiv*, szerk. Hans Erich BÖDEKER, Anne SAADA, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2007, 281–296, különösen: 285. A Wallaszky és a Heumann *Conspectusa* közti kapcsolat mindig is ismert volt. Lásd KENYERES Imre, *A magyar irodalomtörténetírás fejlődése a XVIII. században*, Budapest, Mérnökök Nyomdája, 1934, 54. és MARGÓCSY, *Az irodalomtörténeti hagyomány...*, i. m., 296.

¹⁹ Markus HUTTNER, *Geschichte als akademische Disziplin: historische Studien und historisches Studium an der Universität Leipzig vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*, Leipzig, Evang. Verlagsanstalt, 2007, 502–503. Wallaszky 1767 tavaszától 1769 végéig tanult a lipcsei egyetemen. [WALLASZKY Pál], *Biographia Paulli Wallaszky = Wallaszky Pál Horvát Istvánhoz, 1817*, OSzK Kt., Levelestár.

vett át Wallaszky, mégpedig úgy, hogy elhagyta belőle azokat a sorokat, amelyekben Heumann egy másik saját munkáját jelöli meg forrásként.²⁰ A mai jegyzetolvasási technikák tehát könnyen félrevezetnek: hiszen egy adott hivatkozás nem pusztán néhány sornyi, hanem akár egész oldalnyi szövegátvételre is utalhat.

Más esetekben azt látjuk, hogy a pontos forrásmegjelölés akár el is maradhat, ahogyan az egy Morhof-idézettel is történt. A narrátor egy pillanatra megszakítva elbeszélését zárójelben tudatja, hogy: „Ahogyan arra a kiváló Daniel Georg Morhof bölcsen figyelmeztet a Polyhistorhoz írt előszavában”²¹ – majd harmincsornyi szöveget sző bele saját előszavába Morhoféból, jelöletlenül. E harminc sorban többek közt egy szintén jelöletlen Horatius-idézet is szerepel.²²

Miközben tehát az idézetről eredeti kontextusában kiderül, hogy valójában az is egy idézet, maga a gondolatsor egyik része, a tekintélyek követésének megfogalmazása, közhelyként működik, mely Pico della Mirandola szavain át egészen Horatiusig vezethető vissza.²³ Hasonló közhely a historia literaria definíciója is. „Ebből ugyanis megismerhetjük Európa ezen részében az írásosság keletkezésének, előrehaladásának és sorsának elbeszélését, egy kompendiumban bemutatva” – így körvonalazza munkájának tárgyát Wallaszky.²⁴ S bár Heumann hasonlóan fogalmaz *Conspectus*ában: „a historia literaria az írásos kultúra és a szerzők története, azaz az írásosság keletkezésének, előrehaladásának és sorsának elbeszélése, egészen a jelen korig”,²⁵ számolnunk kell

²⁰ „Vid. *Poecile mea* T. III. p. 297.” HEUMANN, *Conspectus, i. m.*, 4.

²¹ „[V]ti sapienter cel. Dan. Georg. Morhoffius in praefatione in Polyhistorem monet.” WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, *i. m.*, XIX. Vö. Daniel Georg MORHOF, *Polyhistor literarius, philosophicus et practicus [...]*, I, Lubecae, Boeckmann, 1732³, [III–IV].

²² „Sabina qualis, aut perusta solibus/ Pernici Vxor Appuli.” WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, *i. m.*, XIX. Vö. Hor. epod. 2, 41–42.

²³ SCHMIDT-BIGGEMANN, *In nullius verba iurare magistri, i. m.*, 205, 208.

²⁴ „Intelligimus vero per eum, narrationem de ortu, progressu, et fati Studiorum Litterariorum, in hac parte Europae, in Compendio exhibitam.” WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, *i. m.*, VII.

²⁵ „*Historia literaria est Historia literarum et literatorum; siue Narratio de ortu et progressu Studiorum literariorum ad nostra usque aetatem.*” HEUMANN, *Conspectus, i. m.*, 1.

azzal, hogy e szavak a kor számos munkájának címében is felbukkannak, eredetük pedig talán Bacon megfogalmazásában keresendő.²⁶

Abban az esetben tehát, ha a kompiláció eljárását mint a tudás továbbításának és újraelosztásának eszközét szeretnénk vizsgálni, érdemes elsősorban csak a szó szerinti szövegátvételekre fókuszálni. Az újrafelhasznált szövegek egyik, lehetőleg a legközvetlenebb eredeti kontextusának megtalálásában pedig kénytelenek vagyunk azokra a keresőeszközökre támaszkodni, melyeket az adott kor fejlesztett ki olvasói számára. Azaz a különböző mutatókra.²⁷

III.

E mutatók használatának lehetőségeit most csak két példával illusztrálnám. Wallaszky *Conspectus*ának előszavában szerepel egy Muratori-idézet, a következőképpen: „A kinyomtatásra váró könyvek kíméletlen cenzúrázása sok kárt hozott magával ezidáig, amely, hogy mennyire ellenére hat a tudomány előrehaladásának, azt a római katolikus Antonio Muratori is megjegyezte a *De ingeniorum moderatione in religionis negotio* második könyvének 5. fejezetében, a 266. oldalon, mivel felsóhajtva így szól: »*Ismerünk olyanokat, akik [...]*«”²⁸ Az idézet felvezetése itt tehát egy meglehetősen

²⁶ MARGÓCSY, *Az irodalomtörténeti hagyomány...*, i. m., 296. A Bacon által megfogalmazott célok „retorikus hagyományáról” lásd: KECSKEMÉTI Gábor, *A historia litteraria korai történetéhez = Historia litteraria a XVIII. században*, i. m., 45–67.

²⁷ BÁRCZI, *Ars compilandi*, i. m. és Helmut ZEDELMAIER, *Facilitas inveniendi: Zur Pragmatik alphabetischer Buchregister = Wissenssicherung, Wissensordnung und Wissensverarbeitung: Das europäische Modell der Enzyklopädien*, szerk. Theo STAMMEN, Wolfgang E. J. WEBER, Berlin, Akademie-Verlag, 2004, 191–203.

²⁸ „Censura immitis librorum typis exscribendorum tulit hoc malum hucdum secum: quae quantum eruditionis obsit progressibus, Antonius Muratori ipse R. Catholicus agnouit Lib. II. *de ingeniorum moderatione in Religionis negotio*. Cap. 5. pag. 266. et ingemuit inquisiens: *Nouimus qui [...]*” WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, i. m., XI. Az 1785-ös kiadásban még a Muratori által használt szerzői álnév, a „Pritanius” áll, a Muratori-idézet után pedig két, a cenzúra

pontos bibliográfiai hivatkozás. Fölcsapván a Muratori-művet a kérdéses helyen, valóban megtalálhatjuk a Muratoritól származó, „bizonyosan ismerünk olyanokat, akik [...]” kezdetű sorokat.²⁹ Csakhogy a Wallaszky által felhasznált szöveghely Heumann-nál is olvasható, méghozzá igen hasonló felvezetéssel: „Hogy a tudományok előrehaladásának mennyire hatott ellene a cenzúra, azt a katolikus *Pritanius* korábban elismerte a *de ingeniorum moderatione in religionis negotio* második könyvének 5. fejezetében, a 266. oldalon, mivel felsóhajt: *Ismerünk olyanokat, így szól, akik [...]*”³⁰ Összevetve a szövegeket, valószínűsíthetjük, hogy Wallaszky előszavába nem Muratoritól került át az idézett szövegrész, hanem Heumanntól, hiszen szinte teljesen azonos szavakkal vezetik föl az idézetet, és cíMLEÍRÁSUK IS MEGEGYEZIK (azaz ugyanazt az 1716-os Muratori-kiadást használták, noha Wallaszkyknak számos további kiadás is rendelkezésére állhatott 1785-ig, majd 1808-ig). „A kinyomtatásra váró könyvek cenzúrázása” kezdet a leginkább árulkodó azonban, mivel a Heumann munkájában található mutatónak a kérdéses helyre (IV. [fejezet] 63. [paragrafus]) mutató tárgyszava is éppen így fogalmaz: „A kinyomtatásra váró könyvek cenzúrázásának eredete.”³¹ Azaz szinte bizonyosak lehetünk afelől, hogy szerzőnk nem a Muratori-kötet valamely kiadását forgatta, hanem helyette Heumann tárgymutatóját használta.

Ugyanezt bizonyítja a következő példa is. A 18. századi magyarországi hírlapok kapcsán találunk egy lábjegyzetet az európai hírlapok történetéről.³² A jegyzet utolsó mondatában egy jókíván-

káros voltát példázó esetet is előad a szerző, majd hálát ad a toleránsabb józsefi időknek. Mindez az 1808-as kiadásból már elmaradt.

²⁹ Lamindus PRITANIUS, *De ingeniorum moderatione in religionis negotio, libri tres*, Francofurti, Metternich, 1716², 266. – Csak az 1716-os kiadásban szerepel az idézett szövegrész a 266. oldalon.

³⁰ „Quantum eruditionis progressibus obsit censura illa, non ita pridem *Pritanius*, ipse pontificus, agnouit [lábjegyzetben:] Lib. II. de ingeniorum moderatione in religionis negotio cap. 5. p. 266. [jegyzet vége] et ingemuit. *Nouimus*, inquit, *qui [...]*” HEUMANN, *Conspectus, i. m.*, 173–174.

³¹ „Censura librorum typis exscribendorum quo tempore orta IV. [fejezet] 63. [paragrafus]” HEUMANN, *Conspectus, i. m.*, [445].

³² „Ita precor cum Heuman[n]o [javítás az 1785-ös kiadás Errores alapján – B. A.] in Consp. Reipl Litter. Cap. II. §. 16 tantoque magis miror, Hungariam hocce hucdum carere commodo.” WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, *i. m.*, 432.

ság kapcsán hivatkozik a szöveg Heumann művében a II. fejezet 16. paragrafusára. Ezen a helyen meg is találjuk a Wallaszky-jegyzet húszból tizenöt sorának forrását egy szövegrész és a hozzá kapcsolódó lábjegyzet formájában. A fennmaradó öt sor viszont az V. fejezet 46. paragrafusából való. A két locus között a kapcsolatot egyedül a heumanni tárgymutató teremti meg, ahol is a következők szerepelnek egy sorban: „Hírlapok – II. [fejezet] 16. [paragrafus]”, alatta: „A politikai hetilapok eredete – V. [fejezet] 46. [paragrafus].”³³ Wallaszky tehát bizonyíthatóan egy másik munka regiszterének segítségével gyűjtött anyagot saját művéhez.

A mutatóknak köszönhetően azonban nem csupán azonosítatlan szöveghelyeket találhatunk meg, hanem annak is nyomaira bukkanhatunk, hogy a szerző által hivatkozások formájában azonosított szövegátvételek milyen közvetlen forrásból, azaz milyen közvetítő munkákon keresztül kerültek a jelenlegi helyükre. Ez pedig nem mellékes, amennyiben arra vagyunk kíváncsiak, technikailag hogyan és milyen közvetítő környezetben történik a tudáselemek továbbítása. Azt is feltételezhetjük azonban, hogy Wallaszky azon a módon tartotta használandónak saját *Conspectus*-át is, ahogyan ő maga használta a historia literariákat, azaz az olvasót (újrairót) szolgáló alapvető keresőeszközökként építette bele művébe mind a személynévmutatót, mind a tárgymutatót. Míg az 1808-as kiadás feltételezhetőleg mechanikusan készült névmutatójában³⁴ csaknem minden, a szövegben vagy a jegyzetek között előforduló név szerepel, addig a tárgymutató az egyes paragrafusokat, illetve a paragrafuson belüli kisebb tartalmi egységeket foglalja címszavakba. Ilyenek a legutóbb idézett szöveget tartalmazó paragrafussal kapcsolatban: a „Hetilapok kezdetei” és a „Találmányok a XVIII. században” címszavak.³⁵

³³ „[N]ouellae literariae II. 16. hebdomadariae politicae quando ortae V. 46.” HEUMANN, *Conspectus*, i. m. [445].

³⁴ Ez ugyanis megkülönbözteti a csak családneves említéseket a család- és keresztnéves előfordulásoktól. Például: „Belius 1. 49. 206. 328.” és „Mathias [Belius] 4. 45. 47. 58. 59. 103. [...]” WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, i. m., [591]. Az 1785-ös kiadás mutatója azonban nem ilyen: az egyesített tárgy- és névmutató csupán a legfontosabb előfordulások oldalszámait hozza, azokat esetenként a lábjegyzetek betűjeleivel kiegészítve.

³⁵ „Novellarum hebdomadaliū initia 432”, „Inventa Saec. XVIII. 435”, WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, i. m., [621], [619].

IV.

De miképp használhatóak e megállapítások valamely szövegrész módszeres, intenzív olvasása során? A kérdésre a Wallaszky-mű egy alfejezetének hivatkozásait és keresőeszközeit elemezve kísérlek meg választ adni. Az elemzendő szövegrész a 18. század tudósait tárgyaló II. rész 1. felének 20. paragrafusában a szónokok, filológusok katalógusa.³⁶

Míthogy katalógus típusú szövegrészről van szó, melyben nevek felsorolását és a nevekhez kapcsolódó lábjegyzeteket találunk, kínálja magát egy, a kánont és a jegyzetelést középpontba állító értelmezés. A katalógusban szereplő nyolcvannégy név közül azonban mindössze huszonnyolchoz rendelődik lábjegyzet. Csábítótnak tűnik feltételezni, hogy a valamely névhez társuló jegyzetanyag az adott író kánonbeli helyét hivatott kijelölni,³⁷ e feltételezés azonban nem támasztható alá. Bár az előszóban olvashatjuk, hogy a szerző eredetileg számba szeretne volna venni minden tudományág termését a könyvek kritikai ismertetésével együtt, az ehhez szükséges feltételek megléte híján azonban csupán a ritkább könyveket nevezhette meg, tartalmi leírásukkal együtt.³⁸ A szerző jelzett szándékát tehát meg nem valósultnak mondja, ráadásul minden okunk megvan kételkedni e szándék „valódiságában”: az előszó állításai ugyanis, míthogy topikus elemekben gazdag szö-

³⁶ WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, i. m., II. rész. 1. felének 20. paragrafusa, 354–363.

³⁷ A névsorok ilyen értelmezésének van valamelyes hagyománya. MARGÓCSY, *Az irodalomtörténeti hagyomány...*, i. m., 299–300; és LIPP Veronika, *Belnay György Alajos latin nyelvű historia litterariája = Historia litteraria a XVIII. században*, i. m., 169, 34. láb. Eszerint abból, hogy a jegyzetek terjedelemben meghaladják magát a katalógust, és mintegy lexikon-szócikkékként funkcionálnak, az egyéni teljesítményeknek a historia literarián belüli felértékelődésére következtethetünk.

³⁸ „Propositum fuit nobis initio segetem dare in quouis scientiarum genere, Saeculo singulo librorum cum recensione critica, ex quibus paterent incrementa in Hungaria eruditionis. Nihilominus tamen obseruans, vltra limites propositos progressurum ita libellum, mature mutauit consilium; sed non penitus. Indicaui identidem, vbi necessarium putauit, Libros in primis rariores, et materiam eis contentam, non neglecto iudicio moderato.” WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, i. m., XVI.

vegtípusról van szó, fenntartásokkal kezelendők. A szöveg ráadásul még csak nem is mondja expliciten, hogy ezen ismertetésekre kizárólag a tudósok katalógusaiban került volna sor. A huszonnyolc lánkjegyzet egyetlen közös eleme ugyanis az, hogy tételesen felsorolják az adott szerző műveit, a jegyzetek mintegy fele pedig életrajzi adatokat is közöl. S noha huszonnégy jegyzetben találunk valamilyen jellemzést, ezek, még ha esztétikai állásfoglalást jelentenek is, többnyire nem mű-, hanem szerző- vagy életműközpontúak. Így például Bessenyei György „Számos eredeti, versben írt komikus munkának a szerzője”.³⁹ Molnár Borbáláról pedig meg tudhatjuk, hogy ő „Magyarország leghíresebb költője”.⁴⁰ A kiválasztott alfejezet jegyzetanyagában tehát nem igazán olvashatunk állásfoglalást művekről, legfeljebb életművekről.⁴¹ A kritikai szemlélet ettől még persze itt-ott jelen van. Bucsánszky György munkásságáról például a következőképp számol be a jegyzetíró: „Minél nagyobb számú dalait, ahogy a kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb dolgok az anyagot adták, latinul alkotta, s ezeket nyilvánosságra hozni nem restellte. Ez korunk költőinek szokásos gyakorlatja, hogy nem engedik könnyen kicsúszni az alkalmat kezeik közül; a szellemi termékek (melyeknek számát felfogni sem lehet) világra zúdítása azonban nem éppen a minőség iránti elköteleződésről tanúskodik.”⁴² Az életművek összehasonlítása sem ritka,

³⁹ „Multorum Originalium Comicatorum Opusculorum est auctor.” WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, i. m., 359. Majd a következő munkáit sorolja fel Bessenyeinek: „*Hunyadi László Tragoediája*. Viennae 1772. *Buda Tragoediája* Pannonii 1773. *Agis Tragoediája*. Viennae 1772. *A' hármas Vitézek* ibid. 1779. *A' Philosophus Tragoediája* 1777. ibid. etc.” Lásd uo.

⁴⁰ „[T]ota Hungaria celebratissima p[ro]l[ati]o[n]ia” [javítás – B. A.] WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, i. m., 363.

⁴¹ Bretz Annamária mindezzel feltehetőleg összefüggésben megállapítja, hogy a Bod Péter *Magyar Athenas* című munkájában szereplő idézetek sokkal inkább a tárgyalt szerzőről szólnak, mintsem tőle valók. Ez utóbbi esetben is leggyakrabban életrajzi szövegekről van szó. Lásd BRETZ Annamária, *Idézetek a Magyar Athenasban = Historia litteraria a XVIII. században*, i. m., 122–131, különösen: 124.

⁴² „Carmina quam plurima, data secundis et aduersis rebus materie, latina profudit, quae iam producere non vacat. Est id, poëtis temporis nostri solenne, vt non facile sinant elabi e manibus occasionem; quin euergetis foetibus ingenii testentur obseruantiam, quorum vix possis inire numerum.” WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, i. m., 362.

részben ókori vagy kortárs külföldi írókkal, részben saját nációbeliakkal. Így Hajnóczy Dániel „kora Cicerója”,⁴³ ami pedig „a németeknek e században Gellert, az nálunk Magyarországon a szlávoknak Hruskovicz, a természettől versek éneklésére rendelt férfi, és jogos viselője a poéta névnek”.⁴⁴ A Verestói Györgyről szóló jegyzetben pedig a következőket olvashatjuk: „Fölér vele, ha épp nem múlja őt felül a híres Szőnyi Benjámín hódmezővásárhelyi tiszteletes, akinek *Szentelek Hegedűje* és *Imádságok Imádsága* című köteteit mindenki gyönyörűséggel olvassa.”⁴⁵ A jegyzetanyag tehát nem kizárólag arra szolgál, hogy kijelölje a legelismertebb személyeket.

A jegyzetek nem korlátozódnak források felsorolására sem. A huszonnegy lábjegyzet ugyanis csupán hat hivatkozást tartalmaz. Ezek közül csak kettő, a Verestói György és az Anna Maria Heilbronn nevéhez kapcsolódó jegyzet hivatkozásai forrásmegjelőző értelműek. Verestóiról megtudhatjuk, hogy „[k]iváló magyar költő volt, állítja Benkő a *Transsilvania* II. kötetének 178. oldalán. Következő ismert művei jelentek meg: *Temetési és Lakadalmi Alkalmatosságokra irt Magyar Versek*. Kolozsvár, 1722. oct.”⁴⁶ Csakhogy a forrás, Benkő József *Transsilvániája*⁴⁷ nem mondja, hogy Verestói „kiváló magyar költő” lett volna, ahogyan a jegyzet-

⁴³ „[A]etatis suae Cicero dictus.” WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, i. m., 356.

⁴⁴ „Quod Germanis seculo hoc Gellertus, hoc Slavis nostris est in Hungaria Hruskouiczus Vir a natura ad pangendos versus factus verique nominis poëta.” WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, i. m., 355–356. Christian Fürchtegott Gellert nevééről természetesen itt nem a *Das Leben der Schwedischen Gräfinn von G.**** című regényre, hanem feltehetőleg inkább a *Geistliche Oden und Lieder* című dalgyűjteményre kell asszociálnunk.

⁴⁵ „Adequat, si non superat hunc Cl. Beniamin Szőnyi V. D. M. Hód-Mező Vásárhelyiensis, cuius *Szentelek-Hegedűje, Imádságok Imádsága*, nemo sine voluptate legit.” WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, i. m., 358.

⁴⁶ „Insignem poëtam fuisse hungaricum, docet Cl. Benkő, in *Transylvania* Tom. II. pag. 178. Prodiert opuscula eius inscripta: *Temetési és Lakadalmi Alkalmatosságokra irt Magyar Versek*. Claudiopoli 1722. 8.” WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, i. m., 358.

⁴⁷ BENKŐ József, *Transsilvania, sive Magnus Transsilvaniae principatus*, Vin-dobonae, Kurtzbök, 1778, II, 178. Magyar nyelvű kiadása: BENKŐ József, *Transsilvania specialis: Erdély földje és népe*, I–II, ford., s. a. r. SZABÓ György, Bukarest–Kolozsvár, Kriterion, 1999.

ben (egyébként pontatlanul) megnevezett köteteket⁴⁸ sem említi. És bár Benkő számos életrajzi adatot szolgáltat, a *Conspectus* összeállítója ezeket valamiért nem építette bele művébe. Szigorú értelemben véve tehát Benkő munkája biztosan nem volt Wallaszky forrása. Ezzel szemben Anna Maria Heilbronn esetében a forrás-megjelölő funkció vélhetőleg valódi, hiszen itt egy német nyelvű jelölt idézetet azonosít a hivatkozás:⁴⁹ Hogy a bécsi Auszug aller Europaeischen Zeitungen 1789. évi 95. száma valóban megfordult-e a Wallaszky kezében, azt nem tudjuk. Szinnyei életrajzi lexikonában viszont pontosan a *Conspectus*ban is szereplő állítások olvashatóak Anna Maria Heilbronnról,⁵⁰ ezek forrása pedig állítólag a Der Bote című kassai lap 1835-ös évfolyamának 18. száma, ahol a cikk szerzője, Rummy Károly György, a bécsi *Auszug*ot nevezi meg forrásaként. – Anna Maria Heilbronn tehát úgy nyert felvételt mintegy száz évre Magyarország tudósnoinek körébe, hogy a róla való ismereteink e néhány, kézzől kézre továbbadott sorban összegezhetők. Ahogyan az is valószínűsíthető, hogy Wallaszky munkájának komoly közvetítő szerepe volt e kánonbeli hely elnyerésében.⁵¹

A hatból a maradék négy hivatkozás látszólag „lásd még itt” típusú. Ezek egyike, a Hruskovicz Sámuel nevéhez készült jegyzet hivatkozása egy kéziratos munkára utal, és valóban hitelesnek tűnik a továbbmutató funkció, amennyiben Wallaszky egészen

⁴⁸ VERESTÓI György, *Magyar versek, mellyeket temetési és lakadalmi különböző alkalmatosságokra írt vólt Verestói György Életébe, a' Kolo'svári Reform. Kollegiumba először Filosofiat és Mathesist, azután Sz. Theologiát tanító Professzor; végre az Erdélyi Reformata Ekklesiáknak superintendense. Mostan pedig a' versekbe gyönyörködőknek kedvekért, öszve-szedettek, és együtt kiadattak*, Kolo'sváratt, Nyomt. a ref. colleg. betüivel, 1772. (PETRIK Géza, *Magyarország bibliographiája 1712–1860*, Budapest, Dobrowsky, 1891, III, 762.)

⁴⁹ „De ea ephemerides publicae (Viennae Auszug aller Europaeischen Zeitungen an. 1789. num. 95, pag. 755.) scripserunt: In Ungarn haben wir: und zwar hier in Pest an Demoiselle Anna Maria Heilbronn, eine seltene Gelehrte, welche Hebräisch, Gri[e]chisch, L[a]tein [javítás – B. A.], Ungarisch und Deutsch gleich gut spricht und schreibt, und in einem Alter von 15. Jahren bereits als Lehrerin der Griechischen und Hebräischen Sprache bekannt ist.” WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, i. m., 363.

⁵⁰ „Heilbronn Anna Mária” = SZINNYEI, IV, 625–626.

⁵¹ Rummy 9 éves volt az Auszug-beli közlés idején, így valószínűleg nem innen tájékozódott. „Rummy Károly György” = SZINNYEI, XI, 1392.

más adatokat ad meg a szerzőről, mint a forrás.⁵² (Ez esetben viszont érdemes elgondolkodni kéziratosság és nyomtatás viszonyáról a historia literaria világán belül is.) A Lázár János nevéhez készült jegyzet a *Transsilvaniát* adja meg hivatkozásként.⁵³ Úgy tűnik, hogy a *Conspectus* jegyzete Benkő József szócikkének rövidített kivonata, tehát igaz, hogy Benkőnél az olvasó további információkra találhat. Két továbbmutató hivatkozás pedig időszaki kiadványra utal,⁵⁴ az egyik a Reviczky Károly nevéhez kapcsolt jegyzet hivatkozása egy azonosítatlan erlangeni lapra,⁵⁵ a másik a Bergler István nevéhez fűződő jegyzeté az Ungrisches Magazin egyik cikkére.⁵⁶ Hogy az erlangeni lap közvetlen forrása volt-e a kérdéses jegyzetnek, abban nem lehetünk biztosak. A Bergler Istvánról szóló sorok azonban bizonyosan Seivert cikkéből valók,⁵⁷ ahogyan szerzőnk a Johann Matthias Gesner *Primae lineae isagoges in eruditionem universalem* című munkájára való hivatkozást is Seiverttől vette át.⁵⁸ A hivatkozás átvételének oka ez esetben egy tudományos vita ismertetése, azt illetően, hogy Bergler

⁵² „Vide de Hruskouiczio plura in Andreae Schmalii *Commentatione de Superintendentibus Hungariae Euangelicis, MS.*” WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, i. m., 356. Lásd Andreas SCHMAL, *Brevis de vita superintendentum evangelicorum in Hungaria commentatio*, Pest, Osterlamm Károly, 1861 (Monumenta Evangelicorum Aug. conf. in Hungaria historica, 1), 151–155.

⁵³ „Vide laudes eius apud P. Benkő in *Transylvania Tom. II. pag. 487.*” WALLASZKY, *Conspectus* 1808, i. m., 354.

⁵⁴ Vö. BALOGH Piroska, *Lexikonok és narratívák: Schedius Lajos irodalomtörténet-írói kísérletei = Historia litteraria a XVIII. században, i. m., 175–197*, különösen: 185. Schedius is használt kortárs folyóiratokat lexikon típusú munkái forrásául.

⁵⁵ „Vide de viro hoc magno, Relationes nouorum Erlangenses anni 1769 diei 25 Maii, ac ad Num. 60. plagulam extra seriem.” WALLASZKY, *Conspectus* 1808, i. m., 354.

⁵⁶ „Vide breuiter et iucunde descriptam vitam eius a Cl. Seivert in Vngrischen Magazin Tom II. part. IV. pag. 504. seqq.” WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, i. m., 355.

⁵⁷ Joh.[ann] SEIVERT, *Sechszehnter Brief: Fragmente von Stephan Berglers aus Kronstadt: Geschichte, Ungrisches Magazin, oder Beytrage zur Ungrischen Geschichte, Geographie, Naturwissenschaft, und der dahin einschlagenden Litteratur, II/4, 504–510.*

⁵⁸ „Mortuus est non tamen vt turcicus recutitus, quemadmodum Cl. Gesner in Praelect. Isag. in Erud. vniuersam §. 524. false ait: Bucharesti magna cum pompa elatus.” WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, i. m., 355. Vö. „In Praelect.

valóban felvette-e a mohamedán vallást, ahogyan Gesner állítja, és ezzel összefüggésben körülmetéltette-e magát. Wallaszky tehát láthatólag nem csupán közvetítő forrásként használta az Ung-risches Magazin írását, hanem fontosnak tartotta jelezni a vitaszituációban az ellentétes álláspont részletes bibliográfiai címleírását is.

Mindebből tehát arra következtethetünk, hogy szerzőnk nem feltétlenül szándékozott minden esetben hivatkozásokkal jelölni állításai eredetét, és minthogy a hivatkozások közt számos, talán nehezebben fellelhető forrás van (az erlangeni lap, valamint a bécsi *Auszug*), feltételezhető, hogy e bibliográfiai adatokat éppen a forrás ritkaságára való tekintettel jegyezte fel. Azonban mindez nem jelenti azt, hogy a ritka forrásokkal nem valamely közvetítő munkán keresztül találkozott. Megengedhető továbbá az a feltételezés is, hogy a forrásmegjelölésnek nem minden esetben a forrás megnevezése volt a funkciója, hanem inkább az egyáltalán rendelkezésre álló szakirodalom számbavétele, amelynek segítségével az olvasó az esetek többségében valóban további információk birtokába juthat. A források feltüntetését fontosnak ítélte továbbá a szerző ellentétes álláspontok ismertetése esetén is.

Wallaszky azonban egy másik tanácsot is adott a művek tartalma és kritikai megítélése iránt érdeklődőknek, mégpedig azt, hogy munkája mellett forgassák Czvittinger, Bod, Horányi és Weszprémi életrajzi lexikonait.⁵⁹ Ezzel mintha arra utalna, hogy historia literariája nem annyira a lehetséges ismeretek összességének felgyűjtésére törekszik, mint inkább más lexikonok kiegészítője kíván lenni. Ezt alátámasztani látszik, hogy a huszonnégy, Wallaszky katalógusában jegyzetanyaggal is szereplő név közül csupán kilenc található meg Horányi lexikonában is.⁶⁰ Ezzel szemben húsz olyan személyről közöl jegyzetben adatokat Wallaszky, akiket Horányi nem vett fel *Memoriájába*. Megfogalmazható tehát egy olyan ten-

Isagog. in Erudit. universalem §. 524.” SEIVERT, *Sechszehnter Brief, i. m.*, 504, 2. láb.

⁵⁹ „Interim dabunt eorum notitiam Lexica Eruditorum quae Czuittingerus, Bod, Horanyi, et Veszpremi, Viri clarissimi condiderunt.” WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, *i. m.*, XVI.

⁶⁰ HORÁNYI Elek, *Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notarum*, I–III, Viennae, Loewe, 1775–1777.

dencia, miszerint inkább azokhoz a nevekhez társulnak jegyzetek, amelyekkel kapcsolatban nem állt rendelkezésre valamilyen közismert és elérhető forrás.

A mutatók figyelembevételével árnyalódik a képünk a jegyzetelés és hivatkozás gyakorlatáról. Még a névmutató is rendelkezik ugyanis strukturáló erővel, amennyiben összekapcsolja a különböző oldalakon található neveket. Így a katalógusban szereplő szerzőről vagy művéről nem kizárólag az adott fejezet jegyzeteiből informálódhatunk, hanem a más oldalakon való előfordulásokból, esetleg jegyzetekből is. Kigyűjtve a névmutató adott alfejezetben szereplő neveit azonban összesen százharminc különböző névelőfordulást kapunk, azaz negyvenhatal többet, mint ahány név a katalógusban szerepel. Megvizsgálva, hogy az adott alfejezetben szereplő nevek milyen arányban fordulnak elő más paragrafusokban, azt találjuk, hogy alfejezetünk a következő fejezetekkel tart kapcsolatot: legnagyobbrészt a 18. századi evangélikusok fejezetével (tizenhárom kapcsolódási pont), másodsorban a hazai historia literaria körébe sorolható munkákat felvonultató Prolegomena fejezettel (tíz kapcsolódási pont), harmadszor a „hun-szkíta kort” bemutató fejezettel (kilenc kapcsolódási pont), majd a 18. századi írók, költők fejezetével (hét kapcsolódási pont). Míg ez utóbbi kapcsolat jól mutatja, hogy gyakori a személynevek egy fejezeten belüli többszöri említése, addig a „hun-szkíta kor” névelőfordulásait feltehetőleg az okozza, hogy a nevek egy része hivatkozásként jelenik meg a korábbi korszakok tárgyalásakor.

A „hun-szkíta kor” és a 18. századi írók e szorosnak tűnő kapcsolataért elsősorban Bél Mátyás okolható, aki a vizsgált paragrafusban csupán azért szerepel egy lábjegyzetben, mivel előszót írt Doleschall Pál munkájához. Neve azonban huszonhat különböző helyen bukkan föl az egész *Conspectus*ban, amivel a vizsgált tartomány nevei közt messze listavezetőnek tekinthető. Őt követi a fejezetünkben szintén csak a jegyzetek közt előforduló Mária Terézia, akinek az egész kötetben nyolc említése van. A harmadik leggyakoribb előfordulást Daniel Krman érdemelte ki, aki még mindig nem szerepel a névsorban, de öt helyen kerül elő az egész műben, leginkább a 17. századi költőket és a 18. századi evangélikusokat tárgyaló részeknél. A 18. századi írók fejezetén belül a Hruskovicz Sámuelnek szentelt jegyzetben találkozhatunk vele,

azon személyek között, akiknek himnuszaival együtt Hruskovicz másodjára is kiadta *Tranoscius* énekeskönyvét, a *Cithara Sanctorumot*.⁶¹ Ugyanebben a lábjegyzetben szerepel a katalógusban nem említett Ioannes Glosius, Ioannes Blasius, Godofredus Ertelius, Matthias Augustini, Paullus Severini, Thadeus Blagoeuich – mindannyian himnuszköltőkként.⁶² Felbukkan továbbá Elias Mlinarovich, Paullus Iacobaei, Samuel Csernanszky, Bohuslaus Tablicz, Georgius Palkovics neve is, öt olyan név, akik szerepelnek a katalógusban, de nem kaptak külön lábjegyzetet.⁶³ Mindösszesen hat személy van, aki lábjegyzetet is kapott és a kötet több oldalán is előfordul: Lázár János, Hajnóczy Dániel, Verestói György, Szerdahelyi György Alajos, szádi Klein Sámuel és maga Hruskovicz Sámuel.

A tárgymutató a következő tematikus egységeket ajánlja az olvasónak az adott oldalszámtartományon belül: „Tudós nők XVIII. század – 362”,⁶⁴ „Írók és költők XVIII. század – 354”⁶⁵ és „Szláv himnuszköltők – 224, 355”.⁶⁶ A 355. oldalon pedig éppen a Hruskoviczot tárgyaló lábjegyzetet találjuk. A szlovák nyelvű himnuszköltészet így alcsoportként csak a tárgymutatóban szere-

⁶¹ „Talentum suum maximopere exercuit in Gloria Dei et salute sociorum fidei promouenda, per hymnos, quorum insignem copiam, ex Germanico partim transfudit, partim composuit ex proprio, omnes Cytharae Transcii Lubenae an. 1745. excusae illatas. Auxit editionem hanc, aliorum etiam auctorum hymnis, Danielis Krman, Ioannis Glosii, Eliae Mlinarouich, Ioannis Blasii, I. Godofr. Ertelii, Matthiae Augustini, Paulli Seuerini, etc. maximam partem elegantissimis adeo: vt cum editio prima seculi superioris, non vltra 400. odas complecteretur: h[a]c [javítás az 1785-ös kiadás *Errores* alapján – B. A.] praesenti, vltima millenarium adaequet. Nihil nunc dicam de opusculis poëticis Slaucis. – – – Eliae Mlinarouich, Ioannis Glosii poëtae suauissimi, Ioannis Blasii, Paulli Iacobaei, Samuelis Csernanszky, Bohuslai Tablicz, Georgii Palkovics – Adami, Thadaei Blagoeuich illyricis.” WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, i. m., 356.

⁶² Glosius János, Blázy (Blasius) János, Ertel (Oertel) János Gottfried, Augustini Mátyás, Severini Pál, Blagoeuich Adám Tádé (a nevek átírása magyarra SZINNYEI, i. m. alapján történt).

⁶³ Mlinarowich Illés, Iacobaei Pál, Csernyánszky Sámuel, Tablicz Bohuszláv, Palkovics György (a nevek átírása magyarra SZINNYEI, i. m. alapján).

⁶⁴ „Mulieres Doctae Saec. XVIII. 362.” WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, i. m., [620].

⁶⁵ „Oratores et Poetae Saec. XVIII. 354.” WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, i. m., [621].

⁶⁶ „Odorum Sacrarum Slavicarum Auctores – 224, 355.” WALLASZKY, *Conspectus*, 1808, i. m., [621].

pel, azaz a mutató hozza létre ezt a tematikus egységet. Innen nézve részben érthetővé válik az is, hogy a vizsgált szövegrésznek miért van olyan sok közös személyneve a 18. századi evangélikusok szakcsoportjával, illetve mindez árnyalja a képünket a katalógusba föl nem vett, vagy fölvelt, de meg nem jegyzetelt nevek egy részével kapcsolatban is.

V.

Összegzőképpen azt mondhatjuk, hogy mivel a kompiláció gyakorlata a historia literaria diszciplínájának elméleti alapvetéseiből következik, ezért ismerete és alkalmazása nélkülözhetetlen a historia literaria szövegeinek vizsgálatakor. Ez pedig azt jelenti, hogy a modern olvasói tapasztalatok zárójelbe tétele mellett ajánlatos szert tenni a 18. század tudományos szövegolvasásának gyakorlatára, amely mindenképpen valamiféle nemlineáris olvasást jelent.

A kompilációs olvasás⁶⁷ elsajátításában pedig mindenekelőtt azok az eszközök nyújtanak segítséget a modern olvasónak, amelyek a 18. században is éppen az ilyen jellegű olvasásmód támogatására jöttek létre: azaz a különféle mutatók. A mutatók ugyanis egyrészt elsődleges keresőeszközként funkcionálnak, mind Wallaszky historia literariája, mind az általa forrásként használt művek esetében, másrészt olyan struktúrák megképzésére is alkalmasak, amelyeket nem tesz láthatóvá az egyféle lineáris olvasatot kiemelő tartalomjegyzék. Wallaszky *Conspectus*ában a szlovák nyelvű énekköltészet példája támasztja alá leginkább a nemlineáris olvasási utak jelentőségét: ez ugyanis egy olyan alegysége a munkának, amely kizárólag a művet a mutatók felől olvasva (vagy böngészve) képződik meg.

Számot kell vetni továbbá azzal, hogy a lexikon jellegű tudományos munkák lábjegyzetei nem kizárólag a tudományos közlések

⁶⁷ A „kompilációs olvasás” mint műszó csupán egy lehetőség. Talán szerencsésebb volna valamely a korszakban elterjedt terminus használata. Vö. BRETZ, *Idézetek a Magyar Athenasban, i. m.*, 130, „egercsélés”, azaz szededegetés.

forrásait hivatottak feltüntetni, hanem egy sokkal általánosabb funkciójuk is lehetett: bekapcsolni a közölt tudáselemeket más lexikonok és tudományos munkák hálójába. A kompilációs olvasás legfőbb tanulsága ez alapján, hogy a historia literariákban közölt tudáselemeket érdemes egy nagyobb tudományos rendszerben működve elgondolni.